

ФОРМУВАННЯ ЦЕНТРІВ ДОСЛІДЖЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ НА ТЕРЕНАХ США У ХХ ст.

Стаття висвітлює питання формування мережі осередків вивчення російської історії на території США у ХХ ст. – як суто дослідницьких центрів, так і навчальних закладів та їх підрозділів. На основі аналізу розвідок англо- й російськомовних авторів, що містять, зокрема, статистичні дані, коротко розглядаються ознаки зародження у США значного інтересу до російської історії, процес появи й розширення мережі центрів з її дослідження у ХХ ст., характер, основні риси, кількісні та якісні показники цього процесу, а також суспільно-політичні й економічні фактори, які впливали на нього протягом окресленого періоду.

Ключові слова: центр досліджень, росієзнавчий центр, американська русистика, американський історик-русист, російська історія.

Наприкінці минулого століття на пострадянському просторі розпочався й досі діє процес переосмислення ключових категорій історіографії російської історії. У зв'язку з цим врахування досвіду західних русистів, знайомство з іншою традицією наукового мислення набуває особливої ваги. Серед них помітне місце займають американські дослідники, котрі протягом ХХ ст. спромоглися сформувати потужну мережу росієзнавчих центрів у США. Під терміном «центр» маємо на увазі не лише суто дослідницькі центри, а й навчальні заклади та їх підрозділи (коледжі, інститути, університети). Висвітлення загальної картини цього процесу, на наш погляд, є необхідним компонентом студій з вивчення історіографії російської історії. Представлений нарис має на меті коротко охарактеризувати саме такий процес.

Зазначимо при цьому, що на теренах Росії досі не існує ні монографії, ні бодай цілісної статті з окресленого нами питання, а праці вчених з інших країн є нечисленними й важкодоступними для пересічного пострадянського дослідника. Тому потрібні нам відомості знаходимо у розвідках з американської русистики в цілому. Такими є, наприклад, монографії Б.І.Марушкіна [3] та Є.В.Петрова [6], а також стаття В.І.Меньковського [4], які перераховують росієзнавчі центри у США та містять статистичні дані, що дозволяють судити про їхню кількісну та якісну еволюцію. Ретроспективні огляди становлення й розвитку американського росієзнавства, які також стали нам у пригоді, більшою чи меншою мірою подають статті Дж.Бурбанк [1], М.Девід-Фокса [2], Є.В.Петрова [5], А.Рібера [7].

Отже, ознаки пробудження у США значного інтересу до Росії сягають ще 1891 р., коли заможний прихильник американського прогресивного руху (форми демократичного популізму) Ч.Р.Крейн, перебуваючи після декількох поїздок до Росії під враженням від тамтешнього стилю життя, спробував заснувати перший центр з вивчення цієї країни для боротьби з тим, що він називав невищраджаним упередженням. Він створив лекторій у Чиказькому університеті, «цитаделі» прогресистів, щоб запрошувати відомих лекторів із-за кордону, таких як Т.Масарик (1901 р.) та П.Мілюков (1903 р.) [7].

© Житніков Олександр Володимирович – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

Перший курс виключно з російської історії став викладатися у Гарварді 1894 р. професором А.К.Куліджем. Але, незважаючи на цей факт, на заснування у подальші роки перших професур у галузі російської мови й літератури у Гарвардському, Колумбійському та Каліфорнійському університетах, на появу групи активних дослідників-русистів та їх зв'язків з німецькими й британськими (та меншою мірою французькими) колегами, дисципліна «російська історія» як наукова спеціальність до 1914 р. фактично не існувала. У 1920-1930-і рр. вона стала поступово розвиватися, але досить повільними темпами – частково у результаті появи у США істориків-емігрантів із самої Росії, таких як М.М.Карпович (1888 – 1959), що працював у Гарварді, та Г.В.Вернадський (1887 – 1973), ім'я якого пов'язане з Йельським університетом [2, 7]. Як результат, у 1936 р. вже налічувалося 33 університети, де вивчали російську історію [6].

Участь Сполучених Штатів у Другій світовій війні серйозно позначилася на організаційному, соціальному і культурному характері американських університетів. У більшості з них були створені нові центри інтелектуального спілкування на міждисциплінарній основі; з'явилися джерела підтримки цих програм – як приватні (Рокфеллера, Форда, Карнегі), так і федеральні фонди. Значно зріс двосторонній обмін співробітниками, інформацією між університетами та урядовими установами. Перш за все, це підняло престиж й посилило вплив представників старшого покоління російських істориків-емігрантів, а також створило нові умови для деяких учених, які пережили гітлерівську окупацію в Європі та, боячись відродження комуністичних режимів у післявоєнний період, емігрували до Північної Америки. Нарешті, це сприяло появі нового покоління студентів як з другої, повоєнної, хвилі емігрантів, так і з американців за народженням, котрі за своїм походженням були пов'язані з російською культурою та мовою [7].

У перші повоєнні десятиліття зростання інтересу до історії Росії було значною мірою результатом ініціативи американських учених, чий досвід участі в урядових установах воєнного періоду переконав їх у нагальній потребі запровадити систематичне вивчення Радянського Союзу. Їхня думка ґрунтувалася на трьох основних міркуваннях: двох висловлених відкрито та одному завуальованому. Відкрито вони наголошували, по-перше, на полідисциплінарному характері програм при концентрації уваги на якому-небудь одному предметі, а по-друге, на необхідності підготовки не тільки майбутніх викладачів, науковців, а й урядових чиновників. Завуальована пропозиція, за твердженням А.Рібера, «... була унікальною в історії американської освіти: фінансові ресурси у величезних масштабах з приватних філантропічних організацій повинні бути закачані у великі університети для задоволення суто прагматичної необхідності, що відповідала національним інтересам Сполучених Штатів як світової держави» [7]. На нашу думку, тут іде мова про існування на той час необхідності вивчення історії СРСР для його різнобічної оцінки як ідеологічного ворога на міжнародній арені.

Слід окремо зазначити й про співпрацю американських істориків-русистів з урядовими органами, що є для них давньою традицією. Вона зародилася ще на межі ХІХ – ХХ ст. завдяки історику й дипломату Ю.Скьюйлеру та професору Чиказького університету, багаторічному раднику Держдепартаменту з російських справ С.Харперу. «Майже завжди, коли уряд США відчував нестачу у фахівцях з Росії, він знаходив потрібних людей в академічному середовищі. Так, засновник академічного слов'янознавства у Сполучених Штатах А.К.Кулідж і Р.Лорд були запрошені на Паризьку мирну конференцію 1919 р.; А.К.Кулідж, Ф.Голдер і Г.Фішер – для роботи з місією АРА в Росії», – зазначає Є.В.Петров [6]. У роки ж Другої світової війни ці зв'язки розрослися й зміцніли – стала необхідною історична оцінка стратегічного супротивника в особі СРСР. Так, Дж.Робінсон, голова і наставник фахівців з історії Росії у Колумбійському університеті, у 1941 – 1945 рр. керував відділом стратегічної розвідки США. Декілька інших істориків працювали в управлінні стратегічних служб – попереднику ЦРУ [7]. Від фахівців з російських справ уряд досі отримує постійну і певним чином систематизовану інформацію про Росію.

Нерідко експерти, а також журналісти, які пишуть про Росію, ставали викладачами й науковими працівниками у галузі русистики. Так, Дж.Ф.Кеннан та Е.Карр прийшли в науку з дипломатичної сфери. Але є й зворотні приклади – кар'єри Г.Кіссинджера та З.Бжезинського.

Отже, спочатку новий підхід до вивчення російської історії був поширений на Гарвардський (1948 р. фонд Карнегі спонсорував відкриття Російського дослідницького центру), Колумбійський (1946 р. за допомогою фонду Рокфеллера засновано Російський інститут, тепер Гаррімановський інститут), Каліфорнійський університет у м. Берклі (Центр слов'янських та східноєвропейських досліджень) та Університет Дж.Вашингтона (Російський та східноєвропейський інститут). Протягом десятиліття вони залишалися найбільшими центрами історичної русистики й отримували значні грошові кошти для наймання нових викладачів, розширення приміщень для бібліотек і для прийому студентів. У перші десять років завдяки програмам цих університетів було підготовлено більше 400 кандидатів у маістри гуманітарних наук (з них 98 з історії), а 83 особи отримали ступінь докторів філософії (PhD), у тому числі 23 історики, переважно з Гарвардського та Колумбійського університетів [7]. Ці два заклади до середини 1970-х рр. видали близько третини дисертацій на теренах США, присвячених питанням російської історії. При цьому історики тут явно переважали над представниками інших гуманітарних дисциплін [3, 16].

Окрім зазначених вище чотирьох, хвиля інтересу до російської історії поступово охоплювала все більшу кількість інших навчальних закладів, про що побічно свідчать наведені далі цифри. За даними Є.В.Петрова, у 1850 – 1950 рр. в американських університетах було захищено близько 250 дисертацій з Росії та Радянського Союзу; з 1950 по 1963 рр. – приблизно 1000 дисертацій з тієї ж проблематики. Більшість робіт носила історичний та політичний характер, причому в багатьох випадках історична й політична наука перемежувалися. У 1960 – 1964 рр. в американських університетах було присуджено 400 ступенів доктора філософії (PhD) з російських і радянських досліджень (взагалі присуджуються не лише філософам, але також історикам та політологам), а у 1964 – 1973 рр. – вже 2522. Щорічний приріст числа фахівців збільшився втричі, склавши на початку 1970-х рр. більше 250 чоловік [6].

Є.В.Петров також наголошує, що якщо наприкінці 1950-х рр. курси з історії Росії були в планах 50% історичних факультетів, то у 1980 р. – 77%. 228 факультетів, станом на середину 1980-х рр., мали спеціалізацію з історії Росії до 1917 р. і 230 факультетів – з історії СРСР після 1917 р. Зазначає дослідник і той факт, що лише у 1952 р. Гарвардський центр отримав від різноманітних фондів 11,8 млн. дол. США, Йельському університету було виділено 13,6, Колумбійському – 6,7, Корнельському – 6,4 [6]. На той час це були значні грошові вливання як для сфери освіти.

Станом на 1975 р., центри дослідження дореволюційної Росії та СРСР (а в їхній роботі важливе місце займали студії з історії цих двох держав) існували у Гарвардському, Колумбійському, Каліфорнійському (в м. Берклі), Йельському, Індіанському, Вашингтонському, Ніагарському, Луїзіанському університетах. Різноманітні програми з російської історії склалися у Стенфордському, Принстонському, Сіракузькому, Нью-Йоркському, Мічиганському, Пенсильванському, Корнельському, Чиказькому, Іллінойському, Пітсбурзькому та ще декількох вузах [3, 16-17].

Дані щодо конкретної кількості наукових установ, які пропонували курси російської та радянської історії, є, за нашим висновком, важкодоступними для пересічного дослідника. Відзначимо лише, що, за свідченням секретаря Американської асоціації з розвитку слов'янознавства Р.Фішера, станом на 1964 р., таких налічувалося 400 [6]. У свою чергу, В.І.Меньковський у своїй статті називає цифру «більш ніж 250», станом на 1990 р. [4, 244]. У 2000 р., зазначає він, на теренах США діяло близько 30 центрів російських і слов'янських досліджень й того ж

року програми, що виникли на базі VI статті Міжнародної освітньої програми (складової частини законодавства США), фінансували роботу 19 центрів російських, євразійських і слов'янських досліджень, у тому числі й досліджень на історичну тематику. Ці центри працюють у таких відомих навчальних закладах, як Колумбійський (Інститут Гаррімана), Корнельський (Інститут європейських досліджень, Слов'янський та Східноєвропейський центри), Джорджтаунський (Центр євразійських, російських та східноєвропейських досліджень), Стенфордський (Центр російських та східноєвропейських досліджень), Піттсбурзький (Центр російських та східноєвропейських досліджень), Гарвардський (Центр національних ресурсів для російських, східноєвропейських і центральноазіатських досліджень) університети, Університет Дж.Вашингтона (Інститут європейських, російських та євразійських досліджень), а також університети штатів Індіана (Російський і східноєвропейський інститут), Огайо (Центр слов'янських та східноєвропейських досліджень), Каліфорнія (Центр слов'янських та східноєвропейських досліджень в університеті м. Берклі), Іллінойс (Російський та східноєвропейський центр), Айова (Центр російських, східноєвропейських та євразійських досліджень), Канзас (Центр російських та східноєвропейських досліджень), Мічиган (Центр російських та східноєвропейських досліджень), Північна Кароліна (Об'єднаний центр слов'янських, євразійських і східноєвропейських досліджень в університетах Північної Кароліни у м. Чапел Хілл та м. Дюк), Техас (Центр російських, східноєвропейських та євразійських досліджень), Вірджинія (Центр російських і східноєвропейських досліджень), Вашингтон (Програма російських, східноєвропейських і центральноазіатських досліджень), Вісконсин (Центр Росії, Східної Європи та Центральної Азії) [4, 249].

Крім центрів, що входять до програми Міністерства освіти, 2000 року в Сполучених Штатах діяло не менше 14 центрів та інститутів, що вивчають російську і радянську проблематику, не оминаючи питання історичного плану. Вони одержували підтримку від різних державних та приватних організацій і грали серйозну роль в академічному середовищі США. Серед них слід відзначити Інститут вивчення конфліктів, ідеології та політики Бостонського університету, Центр політичних і стратегічних досліджень у м. Чеві Чейз, штат Меріленд, Інститут порівняльних і міжнародних досліджень Університету Еморі (російські та східноєвропейські дослідження), Центр російських та євразійських досліджень інституту міжнародних досліджень Монтре, Російський та євразійський центр підрозділу досліджень національної безпеки корпорації RAND, Центр російських, центральноєвропейських та східноєвропейських досліджень Університету штату Нью-Джерсі, Центр європейських та російських досліджень Каліфорнійського університету в м. Лос-Анджелес, Центр вивчення Росії і Радянського Союзу Каліфорнійського університету в м. Ріверсайд, Центр східноєвропейських, російських та євразійських досліджень Чиказького університету, Центр російських та східноєвропейських досліджень Орегонського університету, Центральноєвропейський і східноєвропейський центр Теннесійського університету, Інститут Кеннана при Центрі В.Вільсона в м. Вашингтон, Рада російських та східноєвропейських досліджень у Йельському університеті [4, 250].

У США зберігаються значні за обсягом бібліотечні колекції й архівні зібрання документів, що відносяться до Росії царської та революційної епох, – зокрема, у Бібліотеці Конгресу (Вашингтон), у Відділі слов'янських мов Нью-Йоркської публічної бібліотеки, у Бахметьєвському архіві Колумбійського університету і в Гуверовському інституті війни, революції та миру Стенфордського університету [2, 6].

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що перші програми й центри дослідження російської історії на теренах США почали з'являтися ще наприкінці XIX ст., але до Другої світової війни цей процес у кількісному та якісному відношенні проішов досить поміркованими темпами. Він набрав обертів лише у післявоєнний час, коли дослідницькі центри отримали значні урядові й приватні грошові

дотації, відчули зростання інтересу до дисципліни «російська історія» з боку держави, академічних кіл та простих студентів. Така тенденція тривала принаймні до кінця ХХ ст. і продовжується донині.

1. Бурбанк Дж. Новые течения в американской историографии о России: власть и культура // Исторический ежегодник. – Омск, 1997. – С. 61-68. – Режим доступа: <http://www.omsu.omskreg.ru/histbook/articles/y1997/a060/article.shtml>
2. Дэвид-Фокс М. Введение: отцы, дети и внуки в американской историографии царской России // Американская русистика: Вехи историографии последних лет. Императорский период: Антология / Сост. М.Дэвид-Фокс. – Самара: Самарский университет, 2000. – С. 5-47.
3. Марушкин Б.И. История и политика. Американская историография советского общества. – М.: Прогресс, 1975. – 352 с.
4. Меньковский В.И. Англо-американская русистика и советика на рубеже ХХ – ХХІ вв. // Труды гiстарычнага факультэта: Навук. зб. – Вып. 1. – Мiнск: БДУ, 2006. – С. 243-255.
5. Петров Е.В. Основные этапы становления и развития в университетах США типового направления «American Research on Russia» // Проблемы славяноведения: Сб. науч. статей и материалов. – Вып. 2. – Брянск: БГПУ, 2000. – С. 165-175.
6. Петров Е.В. «Русская тема» на Западе: словарь-справочник по американскому русиоведению. – СПб.: РТА им. В.Б.Бобкова, 1997. – 172 с. – Режим доступа: <http://petrov5.tripod.com/Index.htm>
7. Рибер А. Изучение истории России в США // Исторические записки. – 2000. – № 3 (21). – С. 65-104. – Режим доступа: <http://nature.web.ru/db/msg.html?mid=1185860&s=>

Статья освещает вопрос формирования сети центров изучения российской истории на территории США в ХХ в. – как исключительно исследовательских центров, так и учебных заведений и их подразделений. На основе анализа разведок англо- и русскоязычных авторов, содержащих, в частности, статистические данные, коротко рассматриваются признаки зарождения в США значительного интереса к российской истории, процесс появления и расширения сети центров по ее изучению в ХХ в., характер, основные черты, количественные и качественные показатели этого процесса, а также общественно-политические и экономические факторы, повлиявшие на него на протяжении очерченного периода.

Ключевые слова: центр исследований, русиоведческий центр, американская русистика, американский историк-русист, российская история.

The article highlights the problem of forming the network of Russian history research centers in the USA in the XXth century – both pure research centers and educational institutions and their departments. The origin of significant interest in Russian history in the USA, the process of emergence and expansion Russian history research centers network in the XXth century, the character, main traits, quantitative and quality indices of this process, as well as social and political and economic factors that influenced the one during the period delineated are viewed based on the analysis of English- and Russian-speaking authors' studies, containing, particularly, statistical data.

Keywords: research center, Russian studies center, American rusistics, American historian-rusist, Russian history.